

azsolt_263_24

Adorjáni Zsolt

KALLIMACHOS' *EKTHEOSIS ARSINOES* IN DER TRADITION
GRIECHISCHER HERRSCHERENKOMIASTIK

EINLEITUNG, TEXT UND KOMMENTAR

MTA doktori pályázat
tézisek

Budapest 2024

I. A KUTATÁS ÖSSZEFOGLALÁSA

Kallimachos *Ektheósis Arsinoés* („Arsinoé megistenülése”) c. költeményének töredéke (fr. 228 Pfeiffer) nem pusztán az alexandriai költő egyik reprezentatív alkalmi költeménye lehetett, hanem életművének egyik legszebb – sőt mi több – legmélyebb alkotása is. Intellektualitás és kifinomult allúziós technika nem mindig jelentenek egyet a mélyértelműséggel. Az *Ektheósis Arsinoés* esetében viszont a tudós költői játékok nem hatnak elidegenítően, éppen ellenkezőleg: szebbet és felkavaróbbat az elmúlás témakörében és a halhatatlanság formáit illetően talán nem hozott létre a hellenisztikus költészet.

Jóllehet a kutatás igen sokat felderített a költeményt övező rejtélyekből, jelen monográfia néhány alapvető kérdés újratárgyalásával további felismeréseket fogalmaz meg és olyan eredményekre is jut, melyek jelentősen eltérnek az eddigi *communis opinio*-tól, főként ami a történelmi háttérrel, a vers helyét az életműben és annak műfaji jegyeit illeti. A költemény allúziós bázisa néhány jelentős szerzővel, sőt műfajjal bővíthető (Simónidész és a történelmi elégia), melyek vizsgálata újabb jelentésszintek feltárulásához vezet. Mindent összevéve az *Ektheósis Arsinoés* a hellenisztikus udvari költészet egyik becses dokumentumának bizonyul, melynek számos eredeti vonása a kallimachosi művészet védjegyét hordozza. A hagyományos enkómion-motívumok nagyfokú koncentrációja és ezek továbbgondolása olyan sajátosság, ami lehetővé teszi, hogy Kallimachos költeményét használva kiindulópontul a görög uralkodói enkómionok mezejét sajátos nézőpontból áttekintsük. Ez a szinoptikus látásmód avatja a könyvet egyszerre részletes kommentárrá az Arsinoé-költeményhez, egyúttal tematikus monográfiává a görög uralkodói enkómion-költészet történetéhez.

II. FORRÁSOK, MÓDSZEREK

A költeményt megőrző berlini papirusz (**P.Berol.** 13417 Ar–v, keletkezési ideje a Kr. u. 3. század vagy még később) két oldalból álló, meglehetősen rendezett majuszkula írást tartalmazó részletben közli a szöveget rövid scholionbejegyzések kíséretében. A *recto* oldal fennmaradt bal oldali oszlopa a verssorok második felét tartalmazza, ám a 16. sortól kezdődően csak az utolsó szó vagy annak utolsó betűi láthatóak, mivel alul nagyobb rész letört a lapból. A jobb oldali oszlopban olvashatók a scholion-megjegyzések, melyek a 11. sortól a papirusz sérülése miatt rövidebbek. A *verso* a jobb oldali kolumnát tartalmazza (az 55. sortól kezdve itt is rövidebb az írás a jobb oldali letört rész miatt). A scholionok itt a bal oldalon helyezkednek el, ám ezúttal csak a 44. sorig kísérik a szöveget, ahol megszakadnak a lap fizikai sérülése folytán. Az utolsó sor (75) alatt az oldalon szereplő sorok száma olvasható ($\Lambda Z = 37$). A papirusz szövegét a berlini papiruszgyűjteményben eredetiben is tanulmányozhattam.

Az előző bekezdésben kifejtett kettős célnak megfelelően a vizsgálat módszertana is kettős: a költemény szövegét magát tematikus bevezető fejezetekkel, új szövegkiadással és részletes sorkommentárral igyekeztünk feltárni. A bevezetés a történelmi háttérrel, a költemény életműben elfoglalt helyét, a műfajt, a szerkezetet és az allúziós technikát elemzi átfogó módon. A sorkommentár az eredetileg az alexandriai könyvtárban kidolgozott *hypomnéma* régi hagyományát követve arra törekszik, hogy nyelvi, szövegkritikai és tartalmi-stilisztikai szempontból részletes vizsgálatnak vesse alá a szöveg csaknem minden szavát. Mivel a költemény erősen töredékes, a szerzőnek gyakorta alkalmaznia kellett a konjekturális filológia eszközeit. A többszavas sorkiegészítések megannyi esetben diagnosztikus jellegűek: inkább a hiányzó rész természetét igyekeznek rekonstruálni, mint Kallimachos igencsak

kiszámíthatatlan szóhasználatát visszaadni. Mindenképpen igyekeztem a tudható, a valószínű és a megismerhetetlen határait világosan megvonni.

A könyv szinoptikus célkitűzése másfajta szemléletmódot követelt meg, melyet az előbbiekben jellemzett mikroszkopikussal szemben makroszkopikusnak nevezhetnénk: ez azt jelenti, hogy a költemény egyes helyei igen tág irodalomtörténeti összefüggésrendszerbe kerülnek. Ez a módszer a gyakorlatban kiegészíti az előbbit, az utolsó fejezetben viszont meghatározóvá válik. Itt bizonyos összefüggések Homérostól a római irodalomtörténetig, sőt azon túl ívelő perspektívában jelennek meg. Kallimachos sajátos utalási technikája, mely adott esetben több szerzőt és műfajt/művet felidéz, lehetővé teszi, hogy nézőpontját felhasználva fényt derítsünk az enkómiasztikus műfaj kallimachosi olvasatára. Tekintettel arra, hogy az alexandriai költő még jóval szélesebb anyagismerettel rendelkezett, mint források hiányában mi magunk, ez a „belső történet” objektív módon is kiegészítheti ismereteinket egyes irodalomtörténeti jelenségekre vonatkozóan. Ennek a módszernek egyik jellegzetes példája Pindaros: az *Ektheósis* és egyes győzelmi ódák kapcsolatának vizsgálata nemcsak arra világít rá, hogy Kallimachos a thébai költő életművét az enkómiasztikus költészet egyik fontos referenciaforrásának tekinthette, hanem az is kirajzolódik, hogy miként olvasta az alexandriai *poeta doctus* neves elődjének egyes sorait. Ezen túl a Pindaros vonatkozásnak nem elhanyagolható személyes-biografikus jelentősége van: kutatásaim egyik korábbi szakaszukban Pindaros életművére irányultak, így e költő hangsúlyos megjelenése a hellenisztikus költészettel foglalkozó műben eddigi munkásságom két pillérét kapcsolja össze.

III. EREDMÉNYEK

Ebben a fejezetben nem a könyv terjedelmesebb részét alkotó sorkommentár eredményeit ismertetem, hanem a zárófejezetét, amely a görög verses uralkodói enkómionok azon vonásait veszi számba, amelyeket az *Ektheósis Arsinoés* vizsgálata új összefüggésbe helyezett. Ezek a megállapítások a mű legeredetibb részei, melyek talán szerény hozzájárulásnak nevezhetők a görög irodalomtörténethez. Az alfejezetek vissza- és előretekintő perspektívából világítják meg azt a folyamatot, amelyben Kallimachos, aki e kontinuum közepén foglal helyet, a Homérostól Choiriliosig ívelő korszak alkotóiból merít, a későbbi szerzők pedig, mint Ennius, Vergilius vagy Lucanus, a szövegszerű utalásokból ítélve az udvari költészet vonatkozásában klasszikusnak számító kallimachosi műre példaképként tekintettek.

1 AZ URALKODÓ ENKÓMION REJTETT PROGRAMJA HOMÉROSNÁL

Hogy a későbbi olvasók Homérosban az igazságos uralkodó és valódi királyi méltóság ideáltipikus képét látták, azt nem olyan régen egy a modern kutatás állását képviselő tanulmánykötet szemléltette.¹ HARDER világított rá a kallimachosi Démétér-himnuszhoz szóló dolgozatában, hogy az *Ilias* két jelenetére (Achilleus harca a Skamandros ellen a 21. énekben; Antilochos magatartása a Patroklos tiszteletére rendezett halotti játékokon a 23. könyvben) utaló kiterjedt allúziós rendszer a békés-kompromisszumkész uralkodói ideál allegóriájaként értelmezhető, amely minden idők minden uralkodójának (így a hellenisztikus Ptolemaiosoknak is) szóló morális felhívás.² Ez az olvasat a homérosi szöveget egyértelműen az enkómiasztikus költészet hagyományában helyezi el, költőjét pedig a „királytükör atyjává” emeli – mindezt

¹ J. KLOOSTER – B. VAN DEN BERG (edd.): *Homer and the Good Ruler in Antiquity and Beyond* (Mnemosyne, Suppl. 413), Leiden – Boston 2018.

² M. A. HARDER: *From Scamander to Demeter. Allusions to Homer in the Sixth Hymn to Callimachus*, in: M. A. HARDER – J. J. H. KLOOSTER – R. F. REGTUIT – G. C. WAKKER (edd.): *Callimachus Revisited. New Perspectives in Callimachean Scholarship* (Hellenistica Groningana 24), Leuven – Paris 2019, 121–145. Ld. a kommentárt ad titulum ΑΡΣΙΝΟΗΣ.

természetesen hangsúlyosan diakrón perspektívában, anélkül, hogy ezzel Homéros eredeti szándékairól és az eposz(ok) kortárs befogadásáról bármit is állítanánk.

Ilyen jellegű Homéros-allegorésisre utaló jeleket az *Ektheósis* is tartalmaz, melyeket most érdemes röviden áttekintenünk:

A Múzsák invokációját a hajókatalógus elején (B 484–492) Kallimachos nem pusztán mint legfontosabb műfaji előzményt használta fel a maga fohászkodásához a költemény elején (1–4). A homérosi hajókatalógus teljességre törekvő szemléje az acháj seregnek, különös tekintettel a Trója falai alatt felvonuló városok, régiók és népcsoportok azonosítására. Felfogható úgy is mint az archaikus hatalmi viszonyok irodalmi (tér)képe. Kallimachos előtt sem lehetett ismeretlen a homérosi invokáció és a politikum ilyen leképezésének kapcsolata, és szerepet játszhatott abban a döntésében is, hogy udvari költeményét, melynek központi alakja, ha nem is a homérosi βασιλῆς, ám saját korának legjelentősebb βασιλεία-ja, klasszikus Múzsainvokációval kezdje.

Ezzel az értelmezéssel az alexandriai költő nem áll egyedül, hiszen Ibykos és Simónidész a Múzsainvokációt hasonló szemléleti alapon politikai kötődésű költeményeikben alkalmazzák, mégpedig mindketten a trójai háború összefüggésében a mítosz és a történelmi valóság határmezsgyéjén (Polykratész Ibykosnál, a Plataia-győztesek Simónidészénél). Fontos nézőpontbeli különbség azonban, hogy Homérosnál a Múzsák hatóereje jelenbeli, ám a felidézett anyag a mítosz világához tartozik. Ezzel szemben a kardalköltőknél a mítosz az aktuális történelmi háttérrel találkozik. Ezen felül az epikus költő viszonya anyagához tárgyias és távolságtartó, míg utódai a dicsérő költő professzionális, ám tárgya iránt elfogult magatartását tették magukévá. Ezzel a homérosi krónika a két kardalköltő tollán enkomasztikává változik.

A Homéros-reflexió másik nevezetes esete a Patroklos temetésére való utalás.³ Ez a legrészletesebben ábrázolt halotti szertartás Homérosnál (*Il.* 23. 1–257 [siratás és temetés], amit közvetlenül a halotti játékok bemutatása követ), így tehát kézenfekvő, hogy az Achilleus elhunyt barátjával kapcsolatos epizód Kallimachos egyik legfontosabb allúziós bázisa, amikor a mindenki által szeretett királynő eltávozását énekeli meg. A kapcsolat (Patroklos vs. Arsinoé) azt a „férfi–nő” ellentétet képezi le, amellyel ezen mű allúziói kapcsán többször szembesültünk.⁴ Ezt a különbséget leszámítva a „homérosi hős ~ kivételes államférfi” paradigmája maradéktalanul érvényesül. Homérosnál megtaláljuk a rendkívüli személyiség siratása toposzának legrégebbiként adatolható forrását is. Kallimachos erre az előképre reflektál, melyet előtte már az elégia és a kardalköltészet is kiaknázott (itt elsősorban a város ill. közösség jótevője a meggyászolt személy). Ennius példája fogja bizonyítani, hogy a római epikus ezt a motívumot a kallimachosi *Ektheósis* szűrőjén keresztül fogadta be.⁵

Az 5b és 10 sorokhoz szóló megjegyzések rávilágítottak a csillag-fényszimbolika szerepére az uralkodói dicséret összefüggésében. Ezen toposz eredete a görög irodalomban, akárcsak az elesett hős feletti gyászé, Homérosra vezethető vissza és ott *mutatis mutandis* a csatamezőn feltűnő hős jelenetével hozható kapcsolatba. Arsinoé lángoló máglyáját már összevetettük egy homérosi hasonlattal (*Σ* 203–214 ad 40), melyben a harcba visszatérő Achilleus jelenése áll párhuzamban az égő jelzőtüzekkel. Akár hiányként az utána kutató szemeknek vagy távolról érzékelhető csillagként, Arsinoé is „fénykibocsátó” képességű személyként van jelen. Homérosnál ez nem egyetlen esete az isteni fénynek, mely a rendkívüli egyéniséget (~ hős ~ βασιλεύς) emeli ki és teszi fokozottan képessé különleges (királyi–stratégiai) feladatai ellátására. Egy másik helyen Achilleus egyenesen csillaggal hasonlítottat össze, jóllehet itt megjelenésének negatív aspektusai – ahogy korábban is (*Σ* 207–214) – az ellenség szemszögét hozzák be a leírásba:

³ Ld. a kommentárt ad 41b.

⁴ Ld. a kommentárt ad V. 5 sk. és 10.

⁵ Ld. alant a 8. fejezetet.

Τὸν δ' ὁ γέρον Πρίαμος πρῶτος ἴδεν ὀφθαλμοῖσι
παμφαίνονθ' ὥς τ' ἄστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο,
 ὅς ῥά τ' ὀπώρας εἶσιν, ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ
 φαίνονται πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ,
 ὃν τε κύν' Ὀρίωνος ἐπὶ κλησιν καλέουσι.
λαμπρότατος μὲν ὃ γ' ἐστί, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται,
 καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν·
 ὥς τοῦ χαλκὸς ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θεόντος. (Hom. X 25–32)

Ót (Achilleust) az agg Priamos látta meg legelőször szemeivel, hogy miként viharzott a csatamezőn tündökölve mint egy csillag, mely késő nyáron válik láthatóvá s melynek sugarai a csillagok közül az éj sötétjéből kiragyognak – Órión kutyájának hívjuk. Ez a legfényesebb, ám végzetes jel is lehet és nagy lázat hoz a nyomorult emberekre. Ily fényesen ragyogott a rohanó hős mellkasán a bronzvért.

Figyelemre méltó átalakulást mutat a királyi ragyogás, amikor az *Odysszeiában* a hétköznapi-realisztikus szférába kerül át, ahogy az éppen a hellenisztikus kultuszban szokásos, amikor emelkedett témák merész fordulattal a mindennapi élet síkjára szállnak alá. A szóban forgó jelenetben az egyik kérő, Eurymachos csúfolja a koldusgúnyába bújt Odysseust azzal a gúnyos megjegyzéssel, hogy kopasz fején a fáklyák fénye tükröződik:

κέκλυτέ μευ, μνηστῆρες ἀγακλειτῆς βασιλείης,
 ὄφρ' εἴπω, τά με θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι κελεύει.
 οὐκ ἄθραεῖ ὄδ' ἄνῆρ Ὀδυσῆϊον ἐς δόμον ἵκει·
 ἔμπης μοι δοκέει δαΐδων σέλας ἔμμεναι αὐτοῦ
 κακὰ κεφαλῆς, ἐπεὶ οὗ οἱ ἐνὶ τρίχες οὐδ' ἡβαιαί. (Hom. σ 353–355)

Hallgassatok ide, a hírneves királynő kérői, hogy kimondjam, amit lelkem a keblemben diktál. Nem isteni jel nélkül való, hogy ez az ember Odysseus házába tért be: bizony fején a fáklyák fénye táncol, mert nincs rajta, egy szál nem sok, annyi haj sem.

A kérő elvakultsága tragikus iróniával telített: a gunyoros litotés οὐκ ἄθραεῖ („nem isten nélkül”) a beszélő szándékával ellentétesen csakugyan isteni elrendelést sugall, ezen kívül pedig a ὄδ' ἄνῆρ Ὀδυσῆϊον (sc. δόμον) parataxis azt az érzetet kelti, hogy az idegen férfi valóban a király (ὄδ' ἄνῆρ Ὀδυσσεύς). A szerzői diskurzus szintjén a feje körül játszó fény *valóban* a királyi fényforrás, mely a ház valódi urának előjoga, nem pedig hétköznapi fáklyafény, ahogy az elbizakodott kérő véli.

Végezetül még egy jelenségre kell felhívni a figyelmet, ez pedig a költői etimológia, melynek hagyományát Arsinoé nevének jelentése kapcsán egy Pindaros-fragmentumra vezettük vissza, melyben Hierón neve – a címzett közvetlen megszólítását követően – etimológiai magyarázatot kap.⁶ Mindhárom elem (uralkodói név értelmezése közvetlen megszólítással protreptikus célzattal) lényeges és gyökerét Homérosznál leljük fel Achilleus Agamemnónnak címzett feddésében (A 225: οἶνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο). Itt viszont pragmatikus szempontból a megszólított becsületének sértéséről van szó, ami azt jelenti, hogy a jelenség negatív kontextusban μῶμος kifejezésére is előfordulhat.⁷ Ezen

⁶ Ld. a kommentárt ad titulum ΑΡΣΙΝΟΗΣ, valamint alant a 4. fejezetet.

⁷ Aischylosnál olvasható Amphiarao Polyneikésnek címzett feddése, mely a név második felén (-νεϊκης a „viszály” jelentésű νεῖκος-ból) alapszik, azt a szótól leválasztva (ἐνδατούμενος) és a nyomaték kedvéért megismételve (*Sept.* 577–579; ugyanígy harmadik személyben Helené végzetes szerepének etimológiai megalapozása [*Ag.* 681–690],

kívül az etimológiai utalás az ún. κατ' ἀντίφρασιν gyakorlatot követi:⁸ Agamemnón magatartása – így Achilleus – szemben áll azzal, amit neve sugall. Ez az 'ellentétes etimológia' nem ismeretlen az antik gyakorlatban, ám itt nem arról van szó, hogy a név valódi magyarázatot kapna, hanem csak annyiról, hogy a szereplő viselkedése meghazudtolja nevének jelentését. A negativitás tehát ebben az esetben a beszédhelyzetből magából ered. A pozitív alakzat, melyet Homéros Achilleusszal parodisztikus fonákjára fordít, *expressis verbis* Platónnál olvasható (azzal együtt, hogy egy anyanyelvi beszélő bármikor bármilyen összefüggésben megalkothatta), ahol Agamemnón neve az 'állhatosság', 'vitézség' (μονή) tövével áll összefüggésben: Κινδυνεύει γὰρ τοιοῦτός τις εἶναι ὁ “Ἀγαμέμνων,” οἷος ἂν δόξειεν αὐτῷ διαπνεῖσθαι καὶ καρτερεῖν τέλος ἐπιτιθεῖς τοῖς δόξασι δι' ἀρετήν. σημείον δὲ αὐτοῦ ἡ ἐν Τροίᾳ μὴ τοῦ πάθους τε καὶ καρτερίας. ὅτι οὖν ἀγαστὸς κατὰ τὴν ἐπιμονὴν οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐνσημαίνει τὸ ὄνομα ὁ “Ἀγαμέμνων.” (Krat. 395 A–B)

Achilleus ennek éppen ellenkezőjét állítja, amikor az uralkodó szemére 'özlékűséget' lobbant: Az állat általánosan a félelem és ijedősség (μονή nélkül) szimbólumának számít. Ezen túl érdemes megfontolni a név levezetését a μένος/μέμνημα szavakból akár tudományos etimológiaként (a reduplikált null-fokú μέμν-¹⁰ intenzivitást kifejező ἀγα- előtaggal). Ezt a magyarázatot látszik erősíteni μένος-szal hasonló jelentésű κραδίη szerepeltetése Platón szövegében.

2 IBYKOS ÉS MÚZSA-INVOKÁCIÓJA

A rhégioni kardalköltő Polykratés-költeménye az első ránk maradt politikai-enkómiasztikus költői szöveg, melyet görög költő uralkodó dicsőítésére szerzett. A vers kezdete hiányzik, ám a szakirodalomban okkal-joggal feltételezik, hogy az már az elején tartalmazhatott valamilyen közvetlen utalást a címzettre, aki Polykratés, Samos tyrannosa. A befejezés (46–48) mindenesetre visszavezet az aktuális témához (s nem utolsó sorban a költőhöz magához mint *sphragishoz*). Így a vers köré kortárs politikai vonatkozású gyűrű vonódik, ami a trójai háborút és az acháj sereget tárgyaló mitikus részt veszi körül. Ez a keretes szerkezet, mely a mítoszt paradigmatisztikus céllal használja fel a jelen számára, a pindarosi győzelmi ódák szerkezetére emlékeztet. A mítosz és a jelen párhuzama később a görög enkómiasztikus költészet visszatérő toposza lesz. Kallimachos erre a műfaji sajátosságra úgy reflektál, hogy a mítoszt és jelent nem választja el élesen egymástól, hanem elmosza határaikat.

A mitikus részben Ibykos a következő Múza-invokációval idézi meg a homérosi hajókatalógus istennőit:

καὶ τὰ μὲν[ν ἄν] Μοῖσαι σεσοφί[σ]μέναι
εὖ Ἑλικωνίδ[ες] ἐμβαίεν †λόγω,

valamint Pentheus nevének összekapcsolása a 'szenvadás' jelentésű πένθος-szal Teiresias beszédében [Eur. *Bacch.* 367; vö. Aristot. *rhet.* 1400 B 25]). Ugyancsak a *vituperatio*-t szolgálja az etimológiai játék a vádlott nevével Cicero *Verres* elleni beszédeiben, ahol a név kétszer is az (*e*)*verrere* ('kiseperni') igével áll kapcsolatban (II 2. 19: *videte satisne paratus ex illo omine urbano ad everrendam provinciam venerit*; II 4. 53: *Quod umquam, iudices, huiusce modi everriculum ulla in provincia fuit?*), egyszer pedig a *verres* köznévvvel ('vadkan', tehát itt is állat-vonatkozás) (II 4. 95: *Numquam tam male est Siculis quin aliquid facete et commode dicant, velut in hac re aiebant in labores Herculis non minus hunc immanissimum verrem quam illum aprum Erymanthium referri oportere*). A címzett közvetlen megszólítása ugyanakkor ezen példákból hiányzik. Cicero ezen 'évődéseket' (*nugae*) az 'iróniá'-nak is fordítató *urbanitas* és *facetiae* ('szellemesség') rétorikai terminusaival jelöli és a közmondásos *nomen est omen* gondolköréhez rendeli.

⁸ Amikor Oidipus király a jövőmondó Teiresiaszt zordul a τυφλὸς τὰ τ' ὦτα τὸν τε νοῦν τὰ τ' ὄμματ' εἰ mondattal feddi meg (Soph. *Oid. T.* 371), akkor ez tragikus iróniával saját magára vonatkozik és nevének kifordításaként (*Oidipus* < οἶδα ~ 'tudó') értelmezhető.

θνατ[ò]ς† δ' οὔ κ[ε]ν ἀνήρ
διερὸς τὰ ἕκαστα εἶποι (...)

(fr. S151. 23–26 PMGF)

Ezeket illetően az igen tanult helikóni Múzsák lennének képesek a beszédbe lépni (~ elbeszélni?), élő ember viszont sosem tudna mindent elmondani.

Ibykos maga is érzékelhette a Múzsák homérosi invokációjában rejlő lehetőséget a maga politikai költeménye számára, ugyanakkor az alakzatot még azon a helyen hagyta, ahol Homéros is alkalmazta: a mítosz részeként az acháj vezérek katalógusa előtt, mely azonban rendhagyó módon nem akarja a teljesség illúzióját kelteni, hanem bevallottan rövidített-reprezentatív listát ad. Choirilos és Kallimachos tesznek majd további határozott lépést a megkezdett úton, amikor a Múzsáknak egyértelmű kortárs-politikai témát jelöl ki feladatkörül. Ibykosnál ezen túl az is fontos szerepet játszik, hogy a homérosi háttérrel két Hésiodos-utalással is ötvözi (σοφοί[σ]μῆναι ~ ἐμβαίειν), ami az allúziót tovább gazdagítja (a költői út motívuma)⁹ és finomítja (a Múzsák nem egyszerűen bölcssek, hanem valóságos „tudós nők”). A Hésiodos-allúzió Ibykos szöveghelyét további vonzerővel ruházhatta fel Kallimachos számára, aki nagy tisztelője volt az askrai költőnek.¹⁰

3 SIMÓNIDÉS ÉS PLATAIA-ELÉGIÁJA

Az egyik legmeghatározóbb hatás Kallimachos *Ektheosis*ára feltételezésem szerint a történelmi elégiából származott. Ez a műfaji ág valaha olyan híres képviselőkkel büszkélkedhetett mint Mimnermos (*Smyrneis*), Tyrtaios (*Politeia* vagy *Eunomia*), Sémónides (ἀρχαιολογία τῶν Σαμίων), Xenophanés (Kolophón alapítása és Elea kolonizációja), Panyassis (Ἰωνικά Kodrosszal és Néleusszal a középpontban) és Ión (κτίσις Χίου). Ezek a művek azonban nyomtalanul elvesztek, ami a műfaji jellemzők megállapítását jelentősen megnehezíti. Papiruszleletek megőrizték viszont Simónidés híres elégiájának hosszabb részleteit, melyet a kardalköltő a plataiai csata győzteseinek tiszteletére szerzett. Ebből lehet némileg élesebb képet nyerni az elégia ezen ágáról, mely közelebbről nézve a kallimachosi költemény fontos előképének bizonyul.

Simónidés költeményében a mitikus anyag és a kortárs téma, vagy konkrétabban: a Trójánál elesett achájok, elsősorban Achilleus (15–18) és a plataiai csatában győztes görögök, valamint megéneklőik: Homéros és Simónidés megfelelésben állnak egymással. A kapcsolódási pont a két világ között az a passzus, melyben a költő elbúcsúztatja Achilleust és aktuális témájára tér át:

[ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν χαῖρε, θεᾶς ἐρικύ[δεος] υἱὲ]
[κούρης εἰν]αλίου Νηρέος· αὐτὰρ ἐγὼ
[κικλήσκω] σ' ἐπίκουρον ἐμοί, π[ολυώνυμ]ε Μοῦσα,
[εἴ πέρ γ' ἀν]θρώπων εὐχομένω[ν] μέλεια·
[ἔντυνο]ν καὶ τόνδ[ε] μελ[ί]φρονα κ[όσμον] ἀο[ιδ]ῆς
[ήμετ]έρης, ἵνα τις [μνή]σεται ὕ[στερον] αὖ
[ἀνδρῶ]ν (...)

(fr. 11. 19–25 WEST²)

⁹ Ld. a kommentárt ad 2.

¹⁰ Kall. ep. 27.

Neked most üdv, a híres istennő, a tengerlakó Néreus lányának fia! Én pedig téged szólítalak segítőtársamul, soknevű Múzsá, ha gondod van a fohászkodó halandókra. Vezesd ezen költeményem szívet édesítő díszét, hogy a későbbi utódok közül is bárki emlékezzék (...)

Ezen a ponton helyezkedik el a Múzsá-invokáció is, így aztán egymás közvetlen közelében áll két megszólítás, az egyik a görög hőshöz, a másik a Múzsához. Olybá tűnik, hogy Kallimachos a maga kettős invokációjával (Múzsá és Arsinoé) erre a helyre utal. Nála azonban eltűnik a kontraszt a két idősík között és ezzel a mítosz tiszta paradigma-funkciója is. Így aztán a jelenkor hősnője, Arsinoé az, akit megszólít és költeménye tárgyául fogad (nem pedig elbúcsúztat, mint Simónidész Achilleust). Az alexandriai költő tehát a simónidészi impulzust jelentős mértékben módosítja és továbbgondolja, amennyiben isteni-mitikus és emberi-történeti egybeolvadnak és áthatják egymást.

Jellemző a finomhangolású kallimachos allúziós művészetre, hogy a Pataia-elégia egy korlátozott terjedelmű passzusának témáját és hangulatát (1–8: Achilleus eleste és a hőspusztulása fölötti gyász) saját költeménye egészére kiterjeszti, így annak egyetlen partikuláris témáját művé fő szolamává avatja. Továbbá maga a ritka versmérték is (archebuleus = anapestikus pentameter) az elégikus formára való reflexióként fogható fel, amennyiben az a daktilikus pentameter tükrözése. Így Kallimachos költeményét formai szempontból is az elégikus hagyomány módosított folytatásaként stilizálja.

Végül még egy vonás érdemel különös figyelmet, amely Simónidész elégiáját az *Ektheósis*szal az enkómiasztikus költemények hagyományában összekapcsolhatja. A Plataia-elégia nagyon nagy valószínűséggel tartalmazta Teisamenos jóslatát a csata sikeres végkimenetelével kapcsolatban (fr. 14). A narrációnak ez az áthelyezése jövődőlés beszédaktusába és a jövő idősíkjára olyan stílusjegynek tűnik, melyet maga Simónidész is többször alkalmazott, így a szóban forgó elégián kívül még az artemisioni csatáról szóló műben (fr. 3: itt a tengerlakó Glaukos jelenik meg a jóslatadó szerepkörében), hogy aztán Pindaros második paianjában (fr. 52b) is felbukkanjon (Hekaté jövődölése). Amikor tehát Kallimachos Délos-himnuszában az embriónális Apollón Létó méhéből jósol II. Ptolemaios Phildelphosról (88–98; 162–195), akkor a költő nagyon is tisztában van ezen közlésmód enkómiasztikus háttérével. Ezért a feltételezés, hogy az *Ektheósis* is hasonlóan ért véget (Charis Arsinoé-Aphrodité Zephyritis kultuszáról), egyáltalán nem elrugaszkodott.¹¹ Ezen hagyomány részesének tekinthette magát Vergilius, ha egyértelműen jövődőlésként stilizált negyedik eklogáját a βασιλικὸς λόγος műfajához tartozóként kezeljük.¹²

Ezzel összefüggésben érdemes a győztes hadvezér, Pausanias nevének etimologikus magyarázatára rámutatni (fr. 11. 34). A 25 sk. (δοῦλιον ἦμαρ /] ἄμυν[.]) sorokban olvasható a „megmenekülés a szolgaság napjától” (vagy „a szabadság napjának kivívása”) konvencionális fordulat. Ez felfogható Pausanias nevének körülírásaként mint „aki megszünteti a kellemetlen bajt” (παυσ+άνια). Támpontot kaphat ez a kombináció azáltal, hogy a a trójaiak bukásának leírása, a plataiai győzelem mitikus ellenpontja, szintén bővelkedik hasonló szójátékokban (11 sk.: Alexandros-Paris mint a perzsák előképe [paronomasia a περσ- tövel] és 13: πόλι]ν πέρσαντες: Trója elpusztítása mint a görög-perzsa háborúk előképe)). Ilyetén játék a hadvezér nevével egyértelműen a „jelentékeny uralkodói nevek” fentebb leírt hagyományához lenne rendelhető (itt a közvetlen *apostrophé* komponense nélkül), amely a következő fejezetben, Pindarosnál is igen jelentős szerepet fog játszani.¹³

¹¹ Ehhez az állításhoz ld. a 1.4. bevezető fejezetet.

¹² Ld. tanulmányomat: Vergilius kallimachosi Pindarosa. Királyság és gyermek-Iamos a negyedik eklogában (23–25). *AntTan* 64 (2020) 247–254.

¹³ Ez kétségtelenül homérosi előzményre tekint vissza, ahogy korábban (1) láttuk. Pausanias nevének etimológiája erőteljesen emlékeztet Hektórára (Z 402 sk.) mint „Trója megmentője”, ami fia, Astyanax „népi” nevének magyarázatául is szolgál (τόν ῥ' Ἐκτωρ καλέεσκε Σκαμάνδριον, αὐτὰρ οἱ ἄλλοι / Ἀστυάνακτ'· οἷος γὰρ ἐρύετο

4 PINDAROS: TÚLVILÁGLEÍRÁS, NAPFOGYATKOZÁS, ETIMOLÓGIA

Pindaros uralkodói győzelmi ódái általában fontos előképnek bizonyulnak Kallimachos udvari költészete számára, hiszen amellet, hogy követlen alkalmuk egy-egy sportgyőzelem, mintapéldái annak, hogyan lehet egy hatalmasságot többsíkú dicsőítésben részesíteni és milyen beszédmódjai léteznek az uralkodóval történő párbeszédnek. Az *Ektheósis* esetében különös nyomatékkal esett latba a második olympiai óda hatása,¹⁴ melyet Kallimachos művével általános témáján túlmenően (Thérón dicsérete az uralkodói erények tükrében) a lelkek túlvilági sorsa iránti speciális érdeklődése is összekapcsolja.

Közismert, hogy a második olympiai óda a költemény középrészében elhelyezkedő megszokott mitikus elbeszélés helyén a híres túlvilágleírást tartalmazza. Anélkül, hogy itt arra a bonyolult kérdésre keresnénk a választ, hogy ez az eschatológiai kitérő – ahogy a mítosztól elvárható – rendelkezik-e bármilyen paradigmatisz célzattal és közvetlen kapcsolatba állítható-e Thérónnal (ami a pindarosi és kallimachosi költemény rokonságát tovább növelné), elsöre azok a motívikus megfelelések szűrnak szemet, amelyek azt bizonyítják, hogy Thérón és a túlvilágleírás a hellenisztikus olvasó perspektívájából összefonódtak. Így az óda szinte szükségszerűen az uralkodói enkómion mintapéldájává lépett elő. Ezek a feltűnő hasonlóságok a Kallimachos-szöveg azon helyén sűrűsödnek, ahol Arsinoé a Hold mentén az égi szekerhez járul (5 sk.). A kommentárban e misztikus út párhuzamait mutattuk ki a pindarosi lelkek vándorlásával és a jók túlvilági tartózkodását kitüntető fényszimbolikával.¹⁵ A világos egybecsengések indokolják további rejtett (etimologikus és anagrammatikus) kapcsolódási pontok keresését, melyek nem jelennek meg az *Ektheósis*ban verbális utalásként, hanem az alexandriai költő potenciális Pindaros-olvasatának minősülnek, mely a szövegszerű átfedések általános keretét teremti meg. Különös figyelmet érdemel Rheia alakja (O. 2. 76 sk.), aki Kronos testvéreként és hitveseként Arsinoé előképeként fogható fel.¹⁶

Ha pedig a domináns fénymetaforikának eredünk nyomába, hamar eljutunk Pindaros napfogyatkozás-költeményének fennmaradt prooimionjához (fr. 52k [= *Pai.* 9] 1–6), mely a legfontosabb háttérszöveg az eltűnt királynő/kihunyt csillag holléte után kérdezősködő döbbszent tömegnek (10: τῇ παθὼν ἀπέσβη).¹⁷ Itt is azon egyedülálló lehetőség kínálkozik tehát, hogy egyetlen utalás segítségével felderíthetjük Kallimachos Paian-olvasatának jellemző vonásait. Az ,erő vs. bölcsesség’ fogalompárosát például az alexandriai költő Arsinoé kettős uralkodói teljesítményével: a hatalomgyakorlással és az irodalompartfogással hozhatta kapcsolatba. A fény- és csillagmetaforika fokozott jelenlétét az uralkodó dicsőítésében már többször volt alkalmunk megfigyelni.¹⁸ A ,Nap–emberi szem’ kapcsolata (1 sk.: Ἀκτὶς ἀελίου ... / ὃ μᾶτερ ὁμύπτων) Kallimachos olvasatában szintén enkómiasztikus szimbolikát tartalmazhatott, mivel az uralkodói szeme mint ,földi Nap’ az isteni királyság (*sacral kingship*) ősi-indoeurópai toposzának ismert kelléke. Az áldó-isteni tekintet ugyanakkor éppen II. Arsinoé esetében további jelentőséggel bírhat, mely a képet a Ptolemaiosok ikonografikus önreprezentációjának világában horgonyozza le: az átlagon felül nagy és kidülledt szemek és szemöldökcsonatok (az ún. ,leonin típus’) jól megfigyelhetők a ptolemaiói uralkodópáros pénzérmén látható ábrázolásain, ami függetlenül minden realisztikus-patológikus magyarázattól (a királynő

¹⁴ Ἰλιον Ἐκτοπον). Hasonló jelenségnek tűnik Theopompos neve Tyrtaios *Eunomia* c. költeményében (fr. 5. 1 W²), ahol a θεοῖσι φίλῳ (Θεοπόμπῳ) kifejezés tölt be magyarázó szerepet a tulajdonnév mellett (,istentől küldött’ ~ ,istennek kedves’).

¹⁵ Ld. a kommentárt ad 5 sk.

¹⁶ Ld. a kommentárt ad 5 sk.

¹⁷ Ld. a kommentárt ad 5 sk.

¹⁸ Részletesebb elemzéshez vö. a kommentárt ad 10.

¹⁹ Ld. a kommentárt ad 5b, 10, valamint fentebb a Homéros-fejezetet (1).

esetleges pajzsmirigy-betegsége) felfogható az uralkodói tekintet szimbolikájának ideológikus megjelenítéseként a vizuális kultúra eszközeivel.

A Homéros-fejezetben megismerkedtünk már a költői etimológia azon sajátos formájával, melyben az *apostrophé* az uralkodónak címzett morális *protrepsisszel* együtt van jelen.¹⁹ Homéros ezt az alakzatot a cselekményből következően negatív előjellel használta Agamemnón és Achilleus pengeváltásának elemeként. A pozitív változatot most Pindaros szolgáltatja, akinél a kijelentés nem a cselekvő személytől, hanem a költői éntől származik, így enkomiasztikus töltete még erőteljesebb. Egy hyporchéma-töredékről van szó (*Hyp. fr.* 105 [a] 1–3), melyben Hierón szólíttatik meg, miközben neve a Syrakusaiában általa védnökölt Démétér–Persephoné-kultusszal kapcsolódik össze (2: ζαθέων ἱερῶν ἐπώνυμε): a ἱερῶν (‘szentségek’) betűk tekintetében egybeesik a Ἰέρων névvel, ám némileg eltér tőle intonációjában. A részletekbe itt nem merülünk el,²⁰ csupán azt rögzítjük, hogy Pindaros először használja ezt az alakzatot, mellyel az uralkodót nevére való hivatkozással figyelmezteti valódi lényegére és hivatására. Ez az eljárás különösen figyelemre méltó Kallimachos hasonló az *Ektheosis*ban tapasztalt megoldásainak ismeretében.

A fenti megjegyzések végül segítenek abban is, hogy az ötödik pythói óda szerkezetét jobban megértsük, melynek elején és végén a címzett IV. Arkesilas, Kyréné királyának megszólítása áll. Ezúttal nem valódi etimológiai értelmezéssel van dolgunk, mégis érdemes ebben a kontextusban tárgyalni, mivel az *apostrophé* itt is morális üzenetet hordoz és az uralkodói tekintet motívumával is összefügg. A név először az 5. sorban bukkan fel (ὦ θεόμορ’ Ἀρκεσίλα) vokativusban, kisvártatva pedig a rendkívül vitatott συγγενής / ὀφθαλμός (17 sk.) appozíció rendelődik mellé, melyről annyi bizonyos, hogy valamiképpen a királyi méltóság körülírása. Az epilógus elején pedig a címzett másodsorra jelenik meg név szerint (103), amit különleges érényeinek felsorolása követ (109–114: chiasztikus rendben veszi körbe két intellektuális képesség [értelem ékesszólással és művészi érzék] a két fizikai természetűt [θάρος und σθένος]). A vers középpontjában a mítoszbeszélés bevezetéseként a Battidák szakadatlan sikere nyer megerősítést, melynek látható bizonyítéka, hogy πύργος ἄστεος ὄμμα τε φανερότατον / ξένοισι (56 sk.) voltak és lesznek, azaz a város bástyája és a vendégbarátok paradicsoma. Ezen kifejezésben a város belügyei és a védelmi politika találkoznak egymással: a πύργος fejezi ki a fizikai erőt, az ὄμμα a gondoskodást és az oltalmat, felidézve a korábbi ὀφθαλμός (18) metaforát is.²¹

E három, a címzett és nemzetsége nevére épülő sarokkő a költemény pragmatikus célját, Arkesilas és a Battidák dicséretét szolgálja. Így nem meglepő, ha a kyrénéi uralkodó nevében első pillantásra átlátszó módon (ἀρκεσί+λαος mint igei rekciós összetétel) a harciasság és oltalmazó képesség királyi érényei jutnak kifejezésre: a λαός legáltalánosabban minden népre vonatkozik, az ἀρκε- egyszerre érzékelteti a bel- és külpolitikai aspektust (a kyrénéiek védelme, ellenség távol tartása, vendégbarátok befogadása). Pindaros tehát úgy választotta meg a címzett megéneklésre érdemes tulajdonságait, hogy azok egybecsengjenek Arkesilas nevének elemeivel, azt a hatást keltve ezzel, az uralkodó a nevébe írt „programmal” összhangban cselekszik. Ez a megfelelés – közvetlen *apostrophé* nélkül is – az uralkodó sorstól rendelt szerepkörének ékes kifejezése.

Pindaros ezzel az öt olvasó hellenisztikus utód szemszögéből meghatározó előképpé lép elő, aki az enkomiasztikus költészet későbbi történetében is viszonyítási pont marad. E rövid összefoglalásban olyan látószögeket villantottunk fel, melyek különösképpen az *Ektheosis*ra

¹⁹ Ld. fentebb az 1. fejezetet.

²⁰ Ehhez ld. a kommentárt ad titulum ΑΡΣΙΝΟΗΣ.

²¹ Hasonló metaforikus kifejezőmóddhoz vö. Pind. O. 2. 6 sk.: ὅπι δίκαιον ξένων, ἔρεισμι’ Ἀκράγαντος, / εὐωνύμων τε πατέρων ἄωτον ὀρθόπολιν (Thérónhoz), ahol a vizualitást a ritka-keresett ὅπις (a ξένων birtokosjelző kíséretében) fejezi ki, a πύργος-nak pedig az ἔρεισμα (a város neve mellett) és az ὀρθόπολιν fogalmak felelnek meg.

hatottak nagy erővel. A fejezet lezárásául visszatérünk a második olympiai óda túlvilágíráshoz. A vers egyik híres-hírhedt problémája, melyet itt még érintőlegesen sem tárgyalhattunk, a filozófiai-misztériumvallási háttér, melyet a költő teljesen egyéni szabású túlvilágképében felhasznált. Az 5 sk. sorhoz szóló kommentárban Arsinoé Hold-útja kapcsán utaltunk a pythagoreus hagyományra, mely az Élysiumot a Hold-szférában helyezte el.²² Kallimachos valószínűleg figyelembe vette a pindarosi óda ezen „apokrif” kulisszáját, nem utolsósorban azért, mert a későbbi tradíció a Hold-Élysiumot *expressis verbis* a királlyal kapcsolja össze.²³ Ez az uralkodói vonatkozás egy pindarosi és egy empedoklési töredékben is jól kimutatható,²⁴ melyek pythagoreus kötődése sem kétes a bennük megfogalmazott egyértelmű *metempsychósis*-tan alapján. Így igen valószínű, hogy a ,Hold-Élysium mint a királyok tartózkodási helye’ címszóval jelölhető képzetkör Pindarosból vagy valódi pythagorus forrásból származott át Kallimachos költészetébe. Itt arra sincs alkalmunk, hogy az alexandriai költő politikafilozófiai nézeteinek pythagoreus eredetét számba vegyük,²⁵ mindössze annyit szögezzünk le, hogy az *Ektheósis* és Pindaros második olympiai ódájának rokonsága tágabb filozófiai-vallástörténeti összefüggésrendszerre enged következtetni, mely az eschatológiai szemléletmód hasonlóságának forrása lehet.

5 CHOIRILOS ÉS A KITAPOSOTT UTAK

A történelmi eposszal hasonló a helyzet mint a történelmi elégiával: a töredékes hagyományozódás megakadályozza, hogy pontosan megláthassuk, milyen kapcsolat fűzi Kallimachost ehhez a műfajhoz és mit vett át belőle. Üdvözítő kivételt jelent samosi Choirilos Περσικά című eposzának prooimionja. A költő a Kr. e. 5. század közepén alkotott és hosszabb időt töltött Archelaos makedón király pellaui udvarában, így talán ő lehetett az első Kallimachos típusú udvari költő.²⁶ A prológus-töredék arra az irodalomtörténeti helyzetre reflektál, melyben a költőnek különösen nehezére esik eredeti, még feldolgozatlan témát találnia. Döntését, hogy mitikus anyag helyett történelmit válasszon műve tárgyául, az ,út’ metaforája által uralt képi nyelvezettel fogalmazza meg:

ᾠ μάκαρ, ὅστις ἔην κείνον χρόνον ἰδὼς αἰοιδῆς,
Μουσάων θεράπων, ὅτ’ ἀκήρατος ἦν ἔτι λειμών·
νῦν δ’ ὅτε πάντα δέδασται, ἔχουσι δὲ πείρατα τέχνη,
ῥύστατοι ὥστε δρόμου καταλειπόμεθ’, οὐδέ πη ἔστι
πάντη παπταίνοντα νεοζυγὲς ἄρμα πελάσσαι. (fr. 317. 1–5 SH)

Ó boldog ember, aki abban az időben volt a dal tudója, Múzsák szolgája, amikor a (szavak) mezeje még érintetlen volt! Most, hogy minden felosztatott s a készségek elkülönülnek, az utolsóknak maradtunk a pályán, s bármerre kémlelünk is, nincs hova irányítani az újonnan befogott fogatot.

Az út és a kocsi képe erőteljes hatást gyakorolt Kallimachos *Aitia* műve prooimionjára (fr. 1. 25–28). Ha viszont feltételezésünk helyes, hogy az *Ektheósis* bevezetőjéből sem hiányzott ez a

²² Pyth. fr. 58 C2 D–K (a bolygók mint ,Persephoné kutyái’) und fr. 58 C3 D–K (az élysiumi mezők mint ,Nap és Hold’).

²³ Stob. 1. 45 [407–408 WACHSMUTH] = Κόρη κόσμου.

²⁴ Pind. fr. 133; Emp. fr. 146.

²⁵ Ehhez az irányhoz ld. másik írásomat: Istenség és király. Megjegyzések Pindaroshoz, Kallimachoshoz, Ciceróhoz és az újpythagoreusokhoz. *AntTan* 61 (2017) 1–26.

²⁶ Ld. a kommentárt ad 1a; 1–4.

képi világ, úgy a hasonlóság Choirilossal még nagyobb: a kimerült mitikus témák helyett a történelmi anyag választása egészen új utakra tereli a költő kocsiját. Figyelemre méltó az is, hogy a költő attribútuma a hagyományos Μουσάων θεράπων kifejezés, ami az inspiráció istennőit a történelmi témával kapcsolja össze. Ezzel Choirilos a Múzsák szerepkörének átalakításában tovább lép Ibykoston. Ebben az összefüggésben érdemel említést a νεοϋγγής (sc. ἄρμα) jelző: a kocsi a régi, vagyis a Múzsákhoz tartozik, ám fogata új, azaz új témák közvetítésére szolgál. A Homérosznál harci kontextusban előforduló παρταίνειν ige (az ellenség felkutatása a harcmezőn) először Pindarosnál (*O.* 1. 114) kerül kapcsolatba az uralkodói szférával, majd Choirilos hatására fejezi ki a kortárs témák utáni kémlelést Theokritos *Encomium Ptolemaei* című idilljében (17. 9–11).

6 KALLIMACHOS VÁLASZÚTON

Az alexandriai költő életműve különböző szakaszaiban eltérő intenzitással reflektált az uralkodói enkomion műfajára: átformálta alapstruktúráit, csiszolgatta kifejezési módozatait, röviden: új lehetőségeket dolgozott ki a műfaj történetében. Ezen nemesítési folyamat reprezentatív darabjai legfőképpen az *Aitia* epizódjai között kaptak helyet: a *Victoria Berenices* (*Ait. fr.* 54) mint elégikus *epinikion* a harmadik könyv elején, a *Coma Berenices* (*Ait. fr.* 110) mint költői *katasterismos*-elbeszélés a felajánló epigramma egyes vonásaival a negyedik végén, mindkettő az *Aitia* politikai hangsúlyokkal gazdagított utolsó két könyvében. Ám a himnuszalkotás is, mely nem feltétlenül politikai természetű, vörös fonálként vonul végig a ptolemaioid udvari vonatkozás: a Zeus- (*h.* 1), Apollón- (*h.* 2) és Délos-himnuszban (*h.* 4) ez a dimenzió teljesen explicit módon jelenik meg, míg az Artemis-himnusz esetében ugyanezen tartalmak burkolt formában érhetők tetten.²⁷

Az *Ektheósis* egyértelműen azon költemények sorába tartozik, melyek explicit udvari tematikát közvetítenek, hiszen tárgya II. Arsinoé halála. Hasonló alkalmi költemény lehetett *Arsinoé menyegzője* (*fr.* 392), melynek azonban pusztán első (hexameteres) sora maradt fenn.²⁸ A Σωσιβίου νίκη (*fr.* 384) enkomiasztikus elégia, melynek címettje viszont nem uralkodó. Így tehát az *Ektheósis* a maga műfajában egyedülálló, ugyanakkor szerkezetét és célzatát tekintve szoros rokonságot mutat az *Aitia* politikai elégiaival (*Victoria* és *Plokamos*). Kallimachos maga hangsúlyozta ezt a viszonyt, amennyiben az *Ektheósis*t a *Coma Berenices* kiegészítő darabjaként (Arsinoé-Aphrodité Zephyritis kultusza) fogta fel, és műveinek összkiadásában ez a kapcsolat figyelmes olvasói számára világossá válhatott, ahogy a μέλη egyes darabjainak viszonya bizonyos *Aitia*-epizódokhoz is.

A fenti megfigyelések kimutatták, hány és műfajilag mennyire sokféle előzménnyel ápol kapcsolatot az Arsinoé-költemény (eposz, kardal, történeti elégia, filozófia). Az *Ektheósis* tehát számtalan szállal kötődik az irodalmi múlthoz. A „keresztút” kifejezés a fejezetcímbe ugyanakkor arra utal, hogy múltbéli lehorgonyozottságával együtt Kallimachos éppen ezen költeményével nyitott új utakat az enkomiasztikus műfaj történetében. Míg ennek korábbi képviselőinél (Ibykos, Simónidész, Pindaros) mítosz és jelen világosan elkülönülnek egymástól és az előbbi paradigmaként szolgál az utóbbi számára, az alexandriai költő összemosza az olymposi istenvilág határait az aktuális-politikai szférával és a kettő együttállását ábrázolja.²⁹ Ez a vonás megkülönbözteti a költeményt az *Aitiából* származó rokonaitól: a *Victoria* fenntartja

²⁷ Ld. másik írásomat: Kallimachos Artemis-himnusza. Megjegyzések a művészi egység és a datálás kérdéséhez. *AntTan* 63 (2019) 1–38.

²⁸ Még rejtélyesebb az az elégikus költemény (*fr.* 388), mely Magasszal és lányával Berenikével kapcsolatos bizonytalan jellegű eseményeket tárgyal.

²⁹ Az epikus költemény Γαλατεία (*fr.* 378) látszólag szintén ötvözte a mítoszt (~ Galateia nimfa) és történelmet (a galaták mint az előbbi leszármazottai).

a múlt és jelen pindarosi szétválasztását, a *Plokamos* pedig – eltekintve a *katasterismos* zárómozzanatól, mely viszont az egész kerettörténete – csupa emberi érzéseket és folyamatokat jelenít meg. Ennyiben az *Ektheósis* mégis összevethető a himnuszokkal, különösképpen a Délos-himnusszal, ahol Apollón és II. Ptolemaios együtt lépnek fel az ádáz Galaták ellen (h. 4. 171–187) – mindez mintapéldája a mítosz és valóság egybejátszásának.

Azok a vonások, melyek az *Ektheósis Arsinoés* művet egyedülállóvá tették, az utókor szemében is figyelemre és imitációra méltó alkotásként tüntették fel. A következő négy fejezetben jellegzetes recepciós eseteket veszünk szemügyre, melyek háttérében a kallimachosi művel való közvetlen-mélyebb ismeretség sejthető. A kallimachosi előképet viszont minden szerző más-más módon fogadja be és így a mítosz–jelen kapcsolatában mindig eltérő aspektus kap nagyobb hangsúly. Apollónios Rhodiosnál az udvari vonatkozás (így az *Ektheósis*ra való utalás is) rejtett allúzióként jelentkezik a mítoszbeszélés szintjén (Butés epizódja). Ezen felül a Kallimachos-utalás kiegészül még egy hésiódosival is (*window reference*). Ennius a kimagasló személyiség utáni gyász motívumát használja fel történelmi eposzában, a Kallimachos-áthallást ezzel tehát a történelmi síkra vetíti (Romulus siratása). Vergilius az *Ektheósis*-allúziókat ismételtelen a mítoszba szövi bele (Didó és Aeneas), mely viszont erőteljes aitiologikus kapcsolatban áll a római történelemmel. Végezetül Lukanusnál ismét a történelmi valóság veszi át a vezető szerepet, amennyiben az államférfi (Cato) földöntúli sorsa a polgárháború kerettörténetébe ágyazódik.

7 HÉSIODOS, KALLIMACHOS, APOLLÓNIOS RHODIOS

Arsinoé νόμφα-ként való megszólítása után a királynő égi útjának leírása következik:

νόμφα, σὺ μὲν ἄστεριαν ὕπ’ ἄμαξαν ἤδη
κλεπτομένη]α παρέθει<ς> σελάνα (5 sk.)

Nimfa, te (mintegy) elragadtatván haladtál el a Hold mentén az égi Szekér alá.

Láttuk, hogy Arsinoé elragadása Persephoné elrablásához hasonlatos mozzanat: az előbbi esetben az elragadók a Dioskurosok, a másodikban Hadés. Az alábbi rövid elemzés azt mutatja meg, hogy még egy hésiódosi rablástörténet is érezteti hatását Kallimachos művében, s hogy Apollónios, Kallimachos utódja mind közvetlen elődjét (Kallimachos), mind ennek előképét (Hésiódos) figyelembe vette s ezt egyfajta kettős allúzióval (*window reference*) kifejezésre is juttatta.

A κλεπτομένη]α participiummal kell kezdenünk, mely a papiruszon az utolsó betűig letört, ám a sorhoz tartozó scholionból (Pfeiffer 1949 I 219 ad 6 in app.) biztosan kiegészíthető. A ἡρπασμένη participium magyarázza jelentését. A „lopás” tövét tartalmazó kifejezés egyfelől utalhat az éjszakai időpontra, másfelől arra is, hogy titokban elkövetett szerelmi rablásról van szó. Ennek okán áthallást vélek felfedezni Hésiódos *Theogoniájának* egyik passzusával, ahol Phaethónról, Éós és Kephalos fiáról és az őt elrabló szerelmes Aphroditéről van szó:

τόν [sc. Phaethonta] ῥα νέον τέρεν ἄνθος ἔχοντ’ ἐρικυδέος ἥβης
παῖδ’ ἀταλά φρονέοντα φιλομμειδῆς Ἀφροδίτῃ
ὄρτ’ ἄνερειψαμένη, καί μιν ζαθέοις ἐνὶ νηοῖς
νηοπόλον μύχιον ποιήσατο, δαίμονα δῖον. (988–991)

Ezt [a Phaethónt,] a dicső életének még gyenge virágában lévő és könnyelmű ifjút ragadta el sebtiben a bájosmosolyú Aphrodité, hogy isteni templomának legmélyén templomszolgává, halhatatlan félistenné tegye.

Itt a függőleges irányú rablást egy hésiodosi *hapax*, az ἀνερπειψαμένη participium fejezi ki. Ezen felül Aphrodité alakja fontos összekötő kapocs a két szöveg között: a *Theogonia* szerelmes rablójából Kallimachos versében Arsinoé kultikus *hypostasis*a lesz. Míg Phaethon az istennő templomszolgájává (νηοπόλος) minősül át, addig Arsinoé mint Aphrodite maga lesz saját szentélyének úrnője.

Ezen kívül jelentőséggel bírhat az is, hogy a hellenisztikus kori asztronómiai spekuláció Phaethónt Hesperos-Phosphorossal, Venus csillagával azonosította. Ezáltal Hésiodos, akit a scholion-hagyomány ugyan név szerint nem említ, a tipikusan alexandriai *katasterismos*-rege megalkotójává lépett elő. Ez az aitiologikus elbeszélés nem kerülhette el Kallimachos figyelmét, ami Hésiodos Phaethon-elbeszélését még találóbb előképpé avatná, hiszen mind az *Ektheósis*ban, mind annak tandem-költeményében, *Bereniké hajfürtjében* égitestekről van szó (Hold és Szekér; Plokamos-csillagkép).

Ugyanez a hésiodosi passzus lebeghetett Apollónios szeme előtt is, amikor az Argónauta Butésről azt olvassuk, hogy Aphrodité, a szicíliai Eryx úrnője mentette meg a pusztulástól:

νήα δ' ὁμοῦ ζέφυρος τε καὶ ἡχῆεν φέρε κῶμα
 πρυμνόθεν ὀρνύμενον, ταὶ δ' ἄκριτον ἴεσαν αὐδὴν.
 ἀλλὰ καὶ ὥς Τελέοντος εὖς πάις οἶος ἐταίρων
 προφθάμενος ξεστοῖο κατὰ ζυγοῦ ἐνθόρε πόντῳ
 Βούτης, Σειρήνων λιγυρῇ ὅπῃ θυμὸν ἰανθείς,
 νῆχε δὲ πορφυρέοιο δι' οἴδατος, ὄφρ' ἐπιβαίῃ,
 σχέτλιος· ἡ τέ οἱ αἶψα καταυτόθι νόστον ἀπηύρων,
 ἀλλὰ μιν οἰκτεῖρασα θεὰ Ἑρῦκος μεδέουσα
Κύπρις ἔτ' ἐν δίναις ἀνερέψατο καὶ ῥ' ἐσάωσεν
πρόφρων ἀντομένη, Λιλυβηίδα ναιέμεν ἄκρην. (Apoll. Rhod. 4. 910–919)

A hajót a nyugati szél valamint a hajófar felől duzzadó zajos hullám sodorta előre, a szirének éneke pedig már csak alig volt hallható. Ám így is képes volt Teleón bátor fia egyedül az Argónauták közül előresietve a szépen faragott evezősorokon át a tengerbe vetni magát, Butés, mivel lelkét melengette a Szirének tiszta éneke. És már úszott is a bíborszínű habokban, hogy partot érjen, a nyomorult. Mert bizony amazok ott azon nyomban elorozták hazatértét, ám Kypris, Eryx úrnője megkönyörült rajta, kiragadta a habok közül és barátságos-gondoskodó lelkülettel iránta megmentette, hogy a jövőben a magas Lilybaion magaslatán legyen lakhelye.

Miként Phaethónt, úgy Butést is Kypris ragadja el (ἀνερπειψαμένη ~ ἀνερέψατο) és viszi magával országába. Az erotikus vonzalom mint indíték itt ugyanúgy valószínűsíthető mint a szép attikai ephébos történetében, és ahogy amaz Aphrodité szolgája lett, úgy valószínűleg Butést is kegyeibe fogadta az istennő. Két mives utalással azonban Apollónios tudtunkra adja, hogy a hésiodosi elbeszélést ő kallimachosi perspektívából szemléli. Utal Kallimachos két költeményére, melyet a költő maga is valószínűleg egységben szemlélt, s mindeközben elődje (Kallimachos) elődje (Hésiodos) előtt is tiszteleg. Zephyros említése (910) és az *attributum praedicativum* (πρόφρων: 919) gondoskodnak arról, hogy az olvasó Kyprist II. Arsinoé Aphrodité Zephyritis alakjával azonosítja. A nyugati szél neve (ζέφυρος) a királynő kanóposi kultuszára emlékeztet, a πρόφρων ezzel szemben az „Arsi-noé” név (*sanae mentis*) parafrázisának is tekinthető az uralkodói erények tükrében (~ „jóindulatú” ~ „segítőkész”). Hogy Arsinoé-Aphrodité mint Euploia³⁰ a tengeren bajba jutott hajósoknak siet a segítségére, igencsak közeli párhuzamra lel Butés történetében: számára is Kypris segítése jelent menekülést a hullámsírból. A két megidézett kallimachosi költemény az *Ektheósis Arsinoés* és

³⁰ A megistenült királynő ezen szerepkörének legfőbb irodalmi testimóniumai: Poseid. ep. 39, 116 és 119 A–B.

a *Bereniké hajfűrtje*. Az előbbiben viszont Arsinoé(-Kypris) az elragadás aktusának tárgya, nem pedig annak szubjektuma, míg a *Plokamos*ban Arsinoé az uralkodónői hajfűrt csillaggá válásának aktív előmozdítója, aki a hajfonatot először a saját szférájában fogadja (ez lehet a kanóposi szentély, a tenger vagy a Venus csillag), mielőtt az végleges helyére kerülne az égbolton. A központi alak szerepkörének ilyen átértékelése a hellenisztikus költő allúziós technikájának ismeretében egyáltalán nem valószínűtlen.

Befejezésként tekintsük át még egyszer a vizsgált recepciók láncolat egyes elemeit:

Hésiodos *theog.*: Aphrodité elrabolja Phaethónt; a Phaethón-alak csillag-szimbolikája mint hellenisztikus-asztronómiai értelmezés

Kallimachos *Aitia* IV: Bereniké hajfűrtje mint csillagkép az égen Arsinoé-Aphrodité-Zephyritis közreműködésével

Kallimachos *Ektheosis*: Arsinoé az égi szférában; kultusza a földön mint Aphrodité-Zephyritis

Apollonios Rhodios *arg.*: Aphrodité elragadja Butést; Zephyros és Arsinoé mint rejtett szövegutalások

8 ENNIUS

Láttuk, hogy Arsinoé hiánya honfitársai körében fájdalmas veszteségként jelenik meg. Ezen érzés fogalmazódik meg egyetlen hangként (μία ... φωνά), mely ebben az általános-anonim alakban a közösség bármely tagjától származhatnék:

] ἄτενεις ὀδυρμοί
] μία τοῦτο φωνά
ἀμετέρα] βασίλεια φρούδα
τ]ί παθὼν ἀπέσβη;
ἀ δ]ὲ χύδαν ἐδίδασκε λύπα (7–11)

(...) *heves jajveszékelés*
(...) *ezt egyetlen hang*
(...) *a mi királynőnk eltűnt*
(...) *mitől aludt ki (ez a csillag)?*
(...) *A végtelen szomorúság azonban megtanította*

Ezen érzések ábrázolásával Kallimachos igencsak régi hagyományra támaszkodik, miközben ő maga is hagyományt teremt. A toposz eredete, melyet „gyász a kiemelkedő férfiúért” címmel illelhetnénk, Homérosra nyúlik vissza, aki Patroklos siratását a következőképpen írja le:

“Ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ὄμωξαν ἀολλέες, ἦρχε δ' Ἀχιλλεύς.
οἱ δὲ τρὶς περὶ νεκρὸν εὐτρίχας ἦλασαν ἵππους
μυρόμενοι· μετὰ δέ σφι Θέτις γόου ἱμερον ὤρσε.
δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν
δάκρυσι· τοῖον γὰρ πόθεον μήστωρα φόβοιο. (Ψ 12–16)

Így szólt (Achilleus), és amazok (a myrmidónok) együtt siratták, Achilleus viszont maga adott jelet a kezdésre. Ezt követően háromszor hajtották szépsörényű paripáikat a halott körül,

miközben sírtak. Thetis volt az, aki a siralom utáni vágyat ébresztette bennük. Nedves lett a homok, nedves a hősök vértje a könnyektől. Olyannyira sóvárogtak a hatalmas hadúr után.

A derék férfiú hiánya miatt érzett sóvárgás később gnómává sűrített formában Kallinos (fr. 1. 18 sk.: λαῶ ... σύμπαντι πόθος κρατερόφρονος ἀνδρὸς / θνήσκοντος) és Tyrtaios (fr. 12. 27 sk.: τὸν δ' ὀλοφύρονται μὲν ὁμῶς νέοι ἡδὲ γέροντες, / ἀργαλέωι δὲ πόθῳ πᾶσα κέκηδε πόλις) költészetében jelenik meg. Az elégiától tovább vándorol a motívum a kardalköltészetbe. Pindaros hatodik olympiai ódájában, Adrastós Amphiaraostra mondott búcsúszavaiban az ige által kifejezett szomorúság érzése hatja át a miniatűr λόγος ἐπιτάφιος-t, a későbbi rétorikai műfaj őse: Ποθέω στρατιᾶς ὀφθαλμὸν ἑμᾶς / ἀμφοτέρων μάντιν τ' ἀγαθὸν καὶ δούρῃ μάρνασθαι (16 sk.).

A motívum későbbi történetében egy Ennius-hely összevetése Kallimachossal tanulságosnak fog bizonyulni. A római epikus a következő szavakkal ecseteli a rómaiak gyászát első királyuk eltávozásakor:

Pectora diu tenet desiderium [~ πόθος], *simul inter*
Sese sic memorant [~ μίᾱ ... φωνά], 'o Romule, Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater o genitor o sanguen dis oriundum,
Tu produxisti nos intra luminis oras.' (fr. 61 [105–109] Skutsch)

A szíveket a sóvárgás hosszú ideig tartja fogva, miközben a következőket mondják maguk között:
„Ó Romulus, Romulus, te isteni férfiú, a haza mily védelmezőjét hozták létre benned az istenek!
Ó apánk, ó szülőatyánk, ó istenektől származó sarj, te vezettél minket a fény országába!”

Figyelembe véve, hogy mind Kallimachosnál, mind Enniusnál uralkodók (Arsinoé ill. Romulus) azok, akiket gyászolnak,³¹ és azt is, hogy a megfogalmazás módja hasonló (mindkét esetben *oratio recta* egy reprezentatív csoport szájából), igen valószínű, hogy a római költőt közvetlenül a kallimachosi hely ihlette az eltávozott uralkodó hiányából fakadó érzések ábrázolására. Ez annál valószínűbb, mivel a gyász megfogalmazásának közelében hangot kap az elhivatott uralkodó közelsége az istenséghez, ami olyan motívum, melynek hellenisztikus eredetét máshol igyekeztem bizonyítani.³² Kallimachos és Ennius így mindketten ugyanazon enkomiasztikus hagyomány örököseinek bizonyulnak, mely az uralkodók dicsértét tűzte ki célul a hellenisztikus korban.

9 VERGILIUS

Didó halálának jelenetét az *Aeneis* negyedik könyvében meghatározza a máglya jelenléte (645 sk.). Miként az *Ektheósis*-ban, itt is Észak-Afrika a cselekmény színhelye. A haldokló királynő lényegében megfelel az elhunyt Arsinoénak, ám nem kevésbé jelentős Philóterával való kapcsolata sem: Didó aggodalmas párbeszéde Annával a trójaiak előkészületeivel kapcsolatban a kikötőben, melyet a királynő bizalmasához intézett kérése követ, hogy keresse fel Aeneas táborhelyét a parton (416–436), Philótera és Charis dialógusára emlékeztet a máglya láttán, ami itt is felszólítással kapcsolódik össze a rejtélyes események okának felderítésére (47–51). Philótera ugyanakkor Annával is párhuzamba állítható, hiszen mindketten a tudatlanság foglyai, Philótera a tűz okát illetően, Anna pedig azzal kapcsolatban, hogy mi Didó szándéka a

³¹ Nem mellékes az sem, hogy Kallimachosnál a toposz először vonatkozik nőre.

³² Istenség és király. Megjegyzések Pindaroszhoz, Kallimachoszhoz, Ciceróhoz és az újpythagoreusokhoz. AntTan 61 (2017) 1–26.

máglyával. A rokonsági fok is az azonosítás mellett szól: Philótera Arsinoé testvére, akárcsak Anna Didóé. Ezen kívül mindkét jelenet valami távoli szemléletével veszi kezdetét: az *Aeneis*-ben ez a Teukrosok buzgó ténykedése a tengerparton, az *Ektheosis*-ban Charis megbízatása abban áll, hogy megfejtse a távoli jelenség okát (*Anna, vides toto properari litore circum*: 416 ~ ἀπὸ δ' αὔγασαι: 48). Végül a Charis neve által kifejezett 'szerelem' mint dinasztikus szimbólum Kallimachosznál Didó Aeneas iránti reménytelen szerelmében ellenpontosódik Vergiliusnál.

Ezek a részazonosságok mindazonáltal nem fedik el az egyértelmű hangulati különbséget, mely a minden tragikumra ellenére megbékélt végkicsengésű *Ektheosis*-t elválasztja az *Aeneis* negyedik könyvének morbid-keserű, szerelmi bánattól és bosszúvágytól meghatározott befejezésétől. Jellemző ebben a tekintetben, hogy a tenger felől észrevett tűz Vergilius leírásában baljóslatú előjellé válik (Didó nézőpontjából), melyet Aeneas mintegy szemével magába iszik és sorsteherként viszi tovább magával: *hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto / Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis* (661 sk.).

Ezen finom allúziók sűrűsödnek össze abban a jelenetben, melyben Didót valamennyien gyászolják, akárcsak Arsinoét honfitársai (7–11):

<i>it clamor ad alta</i>	665
<i>atria: concussam bacchatur Fama per urbem.</i>	
<i>lamentis gemituque et femineo ululatu</i>	
<i>tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,</i>	
<i>non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis</i>	
<i>Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes</i>	670
<i>culmina perque hominum volvantur perque deorum.</i>	

A zsivaly a házak magaslatáig elhat, Fama csatangol a megrendült városban. A siránkozástól, nyögéstől és asszonyi vonyítástól remegnek a tetők, visszhangzik a levegő a nagy csattogástól, nem másként, mint ha az ellenség támadásakor egész Karthago összedőlne és az ősi Tyros, a dühöngő lángok pedig az emberek és istenek (háza) csúcsa fölött kígyóznának.

Figyelemre méltó, hogy az ellenség támadása a hasonlító feltételes mondatban, mely a karthagóiak kétségbeesését hivatott szemléltetni (*immissis ruat hostibus ... / Karthago*: 669 sk.), Philótera sejtéseként köszön vissza Charisszal folytatott párbeszédében a Libyát fenyegető tűzvész kapcsán (ἦρά τι μοι Λιβύα κα[κοῦται: 51; τὰν μοι πόλιν ᾗ με[... / κείρουσιν: 59 sk.), ami azonmód tévedésként vagyis nem valós veszélyként lepleződik le. Anna gondterhelt-gondoskodó fellépése rövidebbé ezt követően (685–687) tökéletesen megfelel Philótera megnyilvánulásainak az *Ektheosis*-ban. Didó utolsó cselekedete már elhomályosuló szemekkel a fény keresésének szól s a hexameter utolsó szava biztosít arról, hogy megtalálta (*oculisque errantibus alto / quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta*: 691 sk.). Ezáltal a borús jelenetet megbékélt hangnemben cseng ki, ami Arsinoé csillagokhoz vezető derűs égi útjával vonható párhuzamba.

Az égi utójáték, melyben közvetlenül a halál beállta előtt Didó hajfürtjét Iunó parancsára Iris levágja (693–705), mindenekelőtt a kallimachosi *Coma Berenices* (*Ait. fr.* 110) epizódjára emlékeztet,³³ ha azonban a halál motívumát is figyelembe vesszük, mely a jelenetet az *Ektheosis*-szal rokonítja, akkor a kettős utalás (*window-reference*) jelensége is megfontolásra

³³ Az *Aeneis* hatodik énekében Aeneas alvilágjárása során újra szembesül a még mindig haragvó Didóval, akihez a következő szavakkal folyamodik bocsánatért: *invitus, regina, tuo de litore cessi* (460). Ez egy szó híján teljes idézet Catullus *Coma*-fordításából: *invita, o regina, tuo de vertice cessi* (66. 39). Ez a jellegzetesen ptolemaios-i udvari költeményre hivatkozó allúzió megerősíti a politikai olvasatot Vergilius Didó-epizódja esetében is.

érdekes: Vergilius mint Kallimachos kongeniális olvasója tisztában lehetett az *Ektheósis*t és a *Comát* összefűző szálakkal, s műve allúziós rendszerében összekapcsolhatta a két darabot.

Végezetül olybá tűnik, hogy a libyai események visszatekintő összefoglalása az ötödik ének elején az előző könyv *Ektheósis*-utalásainak utózöngéit tartalmazza:

(...) *quae tantum accenderit ignem*
causa latet; duri magno sed amore dolores 5
polluto, notumque furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

(...) *nem ismeretes az ok, ami ilyen hatalmas tüzet gyújtott, de a fájó érzések a meggyalázott szerelem miatt és a tapasztalat, hogy mire képes egy örvongó asszony, a Teukrosok szívét rossz előérzetekkel tölti el.*

A trójaiak tájékozatlansága a máglya tüzének okáról Philótera és Charis eredeti tudatlanságára emlékeztet. A tragikus végkifejlet sejtése pedig értelmezhető úgy, mint a név nélküli tömeg szomorúságának (7–11; főként á ... χύδαν ... λύπα: 11) és a női alakok aggodalmának (50, 55) ötvözete Kallimachos költeményéből.

10 LUCANUS

A királynő lelke felfele törekszik az égi Szekér felé s eközben elhalad a Hold mellett, mely – mint azt korábban láttuk – a boldog lelkek lakhelyének, egyfajta ,égi Élysiumnak’, a halandó és a halhatatlan világ közötti átmenetnek számított. Lucanus számára sem lehetett idegen a Hold és az Élysium megfeleltetése, amikor *Pharsaliája* kilencedik könyvének elején Pompeius halhatatlan lelke a holdszférába illan el:

At non in Pharia manes iacuere favilla
nec cinis exiguus tantam compescuit umbram;
prosiluit busto semustaque membra relinquens
degeneremque rogum sequitur convexa Tonantis.
qua niger astriferis connectitur axibus aer 5
quodque patet terras inter lunaeque meatus,
semidei manes habitant, quos ignea virtus
innocuos vita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbes:
non illuc auro positi nec ture sepulti 10
perveniunt. Illic postquam se lumine vero
implevit, stellasque vagas miratus et astra
fixa polis, vidit quanta sub nocte iaceret
nostra dies risitque sui ludibria trunci.
hinc super Emathiae campos et signa cruenti 15
Caesaris ac sparsas volitavit in aequore classes,
et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
sedet et invicti posuit se mente Catonis.

Mindazonáltal szelleme nem maradt pharosi hamvai között és a jelentéktelen por nem köthetett gúzsba ekkora árnyat, hanem mintegy kiugrott a sírból és elhagyva a félig megégett tagokat s a gyalázatos máglyát Jupiter égboltja fele igyekezett. Ahol a sötét levegő a csillagokat hordozó tengelyekkel össze van kötve s mindazt, ami a Föld és a Hold pályája közé esik, félisteni

szellemek lakják, akiket tüzes erényük, miután az életben is makulátlanok voltak, ellenállóvá tett az éter alsó rétegével szemben és a lelket az örök csillagköröknek szánja. Azok, akik aranykoporsóban alszanak vagy tömjénnel szálltak sírba, nem jutnak el odáig. Miután Cato szelleme ott a valódi fénnel eltöltekezett és megcsodálta a bolygókat s a mozdulatlan csillagokat, belátta, mekkora éjszakának van alávetve a mi napunk és megmosolyogta megcsönkített teste gyalázatát. Innen továbbrepült Thessália lankái, a gyilkos Caesar hadijelvényei és a tengeren szétszóratott hajónaszádok felett és bosszúálló szellemként Brutus szent kebelébe és a legyőzhetetlen Cato elméjébe költözött be.

Hogy Lucanus nem közvetlenül az általános (jobbára sztóikus) filozófiai hagyományból meríti leírása gondolati háttérét, hanem Kallimachosból, bizonyítja, hogy Pompeius halhatatlan lélekrésze a két republikánus vezér, Brutus és Cato testében él tovább (17 sk.). Ami tehát Kallimachosnál absztrakt formában való visszatérés (kultusz és emlékezet), azt Lucanus továbbgondolja és egyfajta *metempsychósis*sá fokozza. További összekötő kapocs a két szerző között a holttest elhamvasztása egyiptom partjainál (*Pharia* ... *favilla*: 1 ~ Kall. fr. 228. 39: Próteus Pharoson; Φάρου περίσσυμο[ν] ἄκταν: 54). Végül említést érdemel, hogy a latin epikus a Hold megnevezése közelében (6)³⁴ használt *manes* (7) kifejezéssel kétnyelvű szójátékot alkot, amennyiben a latin szó, mely rokonságban áll a görög μῆνις-szel, költői etimológiával a Hold görög nevét (μῆνη) hivatott felidézni.³⁵

³⁴ Érdekes, hogy a Hold megnevezése Kallimachosnál és Lucanusnál is a hatodik sorban található. Véletlen egybeesés vagy az allúziót támogató költői fogás?

³⁵ Végezetül hadd utaljunk még futólag egy lehetséges recepció esetére, mely szintén annak a történelmi háttérnek szülte, amelyben Lucanus eposzát megalkotta: A Kr. u. első és második században keletkezett az ma töredékként olvasható hexameteres vers (P.Oxy. 5101, ed. SCHUBERT 2011), mely a kiadó megalapozott feltételezése szerint Nero felesége, Poppaea Sabina apothéozisát beszéli el. A császárnőt több vonás köti össze a ptolemaida uralkodónókkal, elsősorban II. Arsinoéval és II. Berenikével, nem utolsósorban kapcsolata Aphroditével. A töredék első jelenetében Poppaea férjét siratja, akinek még élni rendeltetett, és az sem tölti el különösebb örömmel, hogy hírül kapja saját megistenülésének ígértét, mivel csak férje elvesztésére tud gondolni. Ez erőteljesen emlékeztet a kallimachosi *Plokamos* (Ait. fr. 110 HARDER) alaphelyzetére, amelyben a hajfűrt hátrahagyott úrnőjét könnyezi meg. Az *Ektheosis* hatása leginkább a Hold többszörös említésében ragadható meg (9, 19, 53, 67 [?]). A 67. sorban a császárnő – amennyiben a hiányzó szó kiegészítése megfelelő – egyenesen a hold mentén halad el, ahogy II. Arsinoé is. A töredék végén meglepő módon jövő idejű alakok tűnnek fel (82–84). Lehetséges, hogy ezek ugyanúgy valamely jövődőlés részei (Poppaeáról vagy Neróról), ahogy azt az *Ektheosis* végén feltételeztük, lévén, hogy ez az enkómiasztikus műfaj egyik állandó stílusjegye?

IV. A HELLENISZTIKUS IRODALOMRÓL SZÓLÓ TUDOMÁNYOS MUNKÁIM JEGYZÉKE

1. KÖNYVEK

A. MAGYAR NYELVEN

Hatalom és költészet. Irodalom a hellenisztikus korban. (Kaleidoszkóp Könyvek) Budapest (Libri Kiadó) 2023 (212 old.).

B. IDEGEN NYELVEN

Der Artemis-Hymnos des Kallimachos. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar. (Texte und Kommentare 66) Berlin (De Gruyter) 2021 (436 old.).

Kallimachos' Ektheosis Arsinoes in der Tradition griechischer Herrscherenkomiastik. Einleitung, Text und Kommentar. (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 158) Berlin (De Gruyter) 2024.

Dichtung, Wissenschaft und Macht. Einführung in die alexandrinische Literatur. (Heidelberger Studienhefte zur Altertumswissenschaft) Heidelberg (Winter Universitätsverlag) 2024.

2. TANULMÁNYOK

A. MAGYAR NYELVEN

Pindarosi áthallások Apollónios Rhodiosnál. *Arg.* 4. 1731–1772 és 1537–1619. *AntTan* 57 (2012) 277–286.

Artemis és Arsinoé. Mitikus és történelmi idő Kallimachos Artemis-himnuszában. In: Tóth O. (ed.): *Tempora mutantur. Tanulmányok az időről és a bűnről.* (Hereditas Graeco-Latinitatis II) Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2015, 69–89.

Callimachus Pindaricus (Call. *Hec. fr.* 69 H). *AntTan* 60 (2016) 77–80.

Artemis Polias alakja Kallimachos harmadik himnuszában. In: Tóth O. (ed.): *Scientia et ethica.* (Hereditas Graeco-Latinitatis IV) Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2017, 75–88.

Heraklés a máglyán és a hős telhetetlen gyomra. Kallimachos *h.* 3. 159–161. *AntTan* 61 (2017) 247–254.

Istennőcske az ölben. Gondolatok Kallimachos Artemis-himnuszához. In: Nagy Noémi – Tóbi István (edd.): *PSAK XIII. Pro Scientia Aranyérmesek XIII. Konferenciája.* Pécs (PSAT Egyesület) 2017, 22–27.

Istenség és király. Megjegyzések Pindaroszhoz, Kallimachoszhoz, Ciceróhoz és az újpythagoreusokhoz. *AntTan* 61 (2017) 1–26.

Kallimachos Zeus-himnuszának epilógusa és kolophóni Xenophanés. *AntTan* 61 (2017) 169–181.

Ambrózia és királyi méltóság. Megjegyzések Kallimachos Apollón-himnuszához (*h.* 2. 38–41) *AntTan* 62 (2018) 253–257.

Arión és Arsinoé. Poseidippos P.Mil.Vogl. VIII 309, col. VI 18–25 (= *fr.* 37 Austin – Bastianini). *AntTan* 62 (2018) 81–87.

Kallimachos Artemis-himnusza. Megjegyzések a művészi egység és a datálás kérdéséhez. *AntTan* 63 (2019) 1–38.

A biográfia diszkrét bája. Zsákutca az archaikus és hellenisztikus himnusz-költészet értelmezésében. In: Tóth O. (ed.): *Biográfia és Identitás*. (Hereditas Graeco-Latinitatis VIII) Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2020, 70–78.

Vergilius kallimachosi Pindarosa. Királyság és gyermek-lamos a negyedik eklogában (23–25). *AntTan* 64 (2020) 247–254.

Kallimachos: *Ektheosis Arsinoés*. Rekonstrukciós kísérlet. *AntTan* 66 (2022) 1–23.

Gyermekek a hellenisztikus irodalomban. In: Bánáti D. – Szpisják-Gulyás N. (edd.): *XVI. Pro Scientia Aranyermesek Konferenciája*. Szeged (PSAK) 2022, 37–42.

Die Lieblichste der Lieblichsten Gestalten. Egy motívum nyomában Kallimachostól Goetheig és tovább. *AntTan* 67 (2023) 291–296.

Háború és béke. Propaganda és valóság a hellenisztikus irodalomban. In: Dávidházi Péter – Kertész András (edd.): *Jöhet háborúból üdv? Ókori kérdés mai szaktudományok fényében* (A humán tudományok alapkérdései. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának könyvsorozata 11), Budapest 2023, 110–121.

Szórejtvény, etimológia és ideológia Kallimachos *Ektheosis Arsinoés* című költeményében. In: Tóth O. (ed.): *Tegyei Imre Emlékkötet*. (Hereditas Graeco-Latinitatis) Debrecen (Debreceni Egyetemi Kiadó) 2024.

Kallimachos és a görög enkómion-irodalom költői hagyománya. *Orpheus Noster* 2024.

B. IDEGEN NYELVEN

Der Bote zum Vater. Zum pindarischen Hintergrund von Call. *Hec. fr.* 69 H. *APF* 58 (2012) 11–15.

Euphemos, Pindar und Apollonios Rhodios. Zu *Arg.* 4,1731–1772. *RhM* 155 (2012) 108–112.

Pindar-Allusionen bei Apollonios Rhodios. Zu *Arg.* 4.1537–1619. *Mnemosyne* 66 (2013) 113–121.

Arion und Arsinoe. Bemerkungen zu Poseidippos P.Mil.Vogl. VIII 309, col. VI 18–25 (= fr. 37 Austin – Bastianini). *ZPE* 203 (2017) 69–75.

Artemis und Arsinoe: Zeitlosigkeit und Zeitbezug im Artemis-Hymnos des Kallimachos. *Hermes* 145 (2017) 61–78.

„Dreams are such a stuff as we are made on“. Eine Bemerkung zum Realismus antiker Traumauffassung und seinem Nachleben. *ActAnthung* 57 (2017) 367–374.

Xenophanes im Zeus-Hymnos des Kallimachos. *Mnemosyne* 70 (2017) 386–405.

Heracles on the Pyre and His Insatiable Belly. Callimachus *h.* 3.159–61 revisited. *Philologus* 162 (2018) 345–354.

Der Gott und der König. Bemerkungen zu Pindar, Kallimachos, Cicero und den Neupythagoreern Ekphantos und Diotogenes. *Hermes* 146 (2018) 392–414.

Ambrosia and Kingship. On Callimachus *h.* 2.38–41. *CQ* 70 (2020) 171–176.

Bemerkungen zur *Ektheosis Arsinoes* des Kallimachos: Gattung, Struktur und Inhalt. *Philologus* 165 (2021) 2–24.

Virgil’s Callimachean Pindar. Kingship and the Baby Iamus in *Ecl.* 4. 23–5. *CQ* 71 (2021) 649–654.

Worträtsel, Etymologie und Ideologie in der *Ektheosis Arsinoes* des Kallimachos. *APF* 62 (2022) 233–244.

„Die Lieblichste der lieblichen Gestalten“. Eine motivische Spurensuche von Kallimachos bis Goethe und darüber hinaus. *Gymnasium* 130 (2023) 305–312.

3. RECENZIÓK

A. MAGYAR NYELVEN

[Bruce Karl Braswell: *Didymos of Alexandria: Commentary on Pindar edited and translated with Introduction, Explanatory Notes, and a Critical Catalogue of Didymos’ Works* (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft 41) Basel (Schwabe Verlag) 2013] *AntTan* 58 (2014) 346–349.

[Gregor Bitto: *Lyrik als Philologie. Zur Rezeption hellenistischer Pindarkommentierung in den Oden des Horaz*. Rahden (Marie Leidorf) 2012] *AntTan* 59 (2015) 116–118.

[A. Kampakoglou, *Studies in the Reception of Pindar in Ptolemaic Poetry, Trends in Classics – Supplementary Volumes* 76, Berlin: De Gruyter, 2019] *AntTan* 65 (2021) 142–144.

B. IDEGEN NYELVEN

[Gregor Bitto: *Lyrik als Philologie. Zur Rezeption hellenistischer Pindarkommentierung in den Oden des Horaz*. Rahden (Marie Leidorf) 2012] *Gymnasium* 120 (2013) 274–277.

[Bruce Karl Braswell: *Didymos of Alexandria: Commentary on Pindar edited and translated with Introduction, Explanatory Notes, and a Critical Catalogue of Didymos' Works* (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft 41) Basel (Schwabe Verlag) 2013] *Gymnasium* 122 (2015) 405–408.

[A. Kampakoglou, *Studies in the Reception of Pindar in Ptolemaic Poetry*, Trends in Classics – Supplementary Volumes 76, Berlin: De Gruyter, 2019] *Exemplaria Classica* 24 (2020) 279–282.

[Malcolm Davies, *Lesser and anonymous fragments of Greek lyric poetry: a commentary*, Oxford-New York: Oxford University Press, 2021] *Exemplaria Classica* 27 (2023) 299–302.